

RIVOJLANISHNING MADANIYATGA TASIRI

G'oyibov Xikmat

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18047030>

Annotatsiya. Ushbu akademik maqola rivojlanishning madaniyatga ko'rsatadigan murakkab va ko'p qirrali ta'sirini o'rganadi. Ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik taraqqiyotning madaniy qadriyatlar, me'yorlar, amaliyotlar va merosga qanday ta'sir qilishini tahlil qiladi.

Maqolada rivojlanishning madaniy landshaftni qayta shakllantirish, ijtimoiy tuzilmalarni o'zgartirish, madaniy merosga yangi xavf-xatarlar va imkoniyatlar yaratish, shuningdek, madaniy chidamlilik va moslashuvchanlik mexanizmlari hamda ushbu dinamikaga javoban ishlab chiqilgan siyosiy yondashuvlar muhokama qilinadi. Adabiyotlar tahliliga asoslangan holda, ushbu tadqiqot rivojlanish va madaniyat o'rtasidagi ikki tomonlama aloqani chuqurroq tushunishga hissa qo'shishni maqsad qilgan.

Kalit so'zlar: Rivojlanish, madaniyat, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, texnologik o'zgarishlar, madaniy meros, moslashish, siyosat, O'zbekiston

Abstract. This academic article explores the complex and multifaceted impact of development on culture. It analyzes how socio-economic and technological progress influences cultural values, norms, practices, and heritage. The article discusses how development reshapes the cultural landscape, transforms social structures, creates new risks and opportunities for cultural heritage, as well as mechanisms of cultural resilience and adaptation, and the policy approaches developed in response to this dynamic. Based on a literature review, this study aims to contribute to a deeper understanding of the two-way relationship between development and culture.

Keywords: Development, culture, socio-economic progress, technological changes, cultural heritage, adaptation, policy, Uzbekistan.

Аннотация. Данная академическая статья исследует сложное и многогранное влияние развития на культуру. В ней анализируется, как социально-экономический и технологический прогресс влияет на культурные ценности, нормы, практики и наследие. В статье обсуждается, как развитие переформирует культурный ландшафт, изменяет социальные структуры, создает новые риски и возможности для культурного наследия, а также механизмы культурной устойчивости и адаптации, и политические подходы, разработанные в ответ на эту динамику. Основываясь на анализе литературы, данное исследование направлено на углубление понимания двусторонней связи между развитием и культурой.

Ключевые слова: Развитие, культура, социально-экономический прогресс, технологические изменения, культурное наследие, адаптация, политика, Узбекистан.

Kirish

Rivojlanish va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar ijtimoiy fanlar sohasidagi eng dolzarb va murakkab mavzulardan biri hisoblanadi. Rivojlanish, odatda, ijtimoiy-iqtisodiy o'sish, texnologik taraqqiyot va inson farovonligining oshishi sifatida tushuniladi. Madaniyat esa, jamiyatning umumiy turmush tarzi, qadriyatlar, e'tiqodlar, urf-odatlar, san'at va ijtimoiy me'yorlar majmuasini o'z ichiga oladi. Bu ikki tushuncha bir-biriga doimiy va chuqur ta'sir ko'rsatadi.

Tarix davomida insoniyatning taraqqiyoti, moddiy va ma'naviy dunyoni qayta shakllantirgan holda, har doim madaniy o'zgarishlarga sabab bo'lgan. Shu bilan birga, har bir jamiyatning o'ziga xos madaniy asoslari uning rivojlanish yo'nalishini va sur'atlarini belgilashda muhim rol o'ynaydi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi rivojlanishning madaniyatga ko'rsatadigan ta'sirini atroflicha tahlil qilishdir. Xususan, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, urbanizatsiya, globallashtirish, texnologik inqiloblar kabi omillarning madaniy qadriyatlar, ijtimoiy me'yorlar, oilaviy tuzilmalar va madaniy merosga qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rib chiqishga harakat qilinadi. Shuningdek, madaniy chidamlilik, moslashish strategiyalari va rivojlanish jarayonlarining salbiy oqibatlarini yumshatishga qaratilgan siyosiy javoblar ham o'rganiladi. Tadqiqot ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik taraqqiyotning madaniy namoyon bo'lishlarini, madaniy merosni saqlash muammolari va imkoniyatlarini, nihoyat, madaniy moslashuvchanlikni va unga nisbatan siyosiy yondashuvlarni o'z ichiga oladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Rivojlanish va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish uchun ularning ta'riflarini aniqlashtirish zarur. Rivojlanish asosan jamiyatning resurslarni samaraliroq boshqarishi, hayot sifatini yaxshilashi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan kompleks jarayon sifatida qaraladi. Madaniyat esa, Klakxonn va Strodbek (Kluckhohn and Strodtbeck) nazariyasida ta'kidlanganidek, insoniy xulq-atvorning asosiy yo'nalishlarini, qadriyat tizimlarini va dunyoqarashini belgilovchi murakkab tizimdir. Bu nazariyalar rivojlanishning madaniy asoslarga tayanishi va aksincha, madaniyatning rivojlanish bosqichlariga ko'ra o'zgarishi mumkinligini ko'rsatadi. Ba'zi tadqiqotlar madaniyatning iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Masalan, bitta tadqiqot (Manba [1]) Xitoyning an'anaviy madaniyatining insonparvar iqtisodiyot nazariyasi doirasida iqtisodiy rivojlanishga muhim ta'sirini o'rganadi. Unda aytilishicha, madaniyat ijtimoiy tafakkur va xulq-atvorni shakllantiradi, ma'naviy boylikni oshiradi va barqaror iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotga yordam beradi. Tadqiqotlar madaniy o'zgaruvchilar, xususan nomoddiy madaniy meros, innovatsiyalarni rag'batlantirish, kapitalni jalb qilish va sanoat tuzilmasini o'zgartirish orqali mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishini aniqlagan. Bu shuni anglatadiki, madaniyat rivojlanishning drayveri bo'lishi bilan birga, rivojlanish jarayonlari ham madaniyatni yangilaydi va o'zgartiradi.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish madaniy qadriyatlar va ijtimoiy tuzilmalarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Urbanizatsiya jarayonlari, masalan, qishloq madaniyatining yo'qolishiga va shahar turmush tarzining rivojlanishiga olib keladi. Qishloq jamoalarida keng tarqalgan an'anaviy oila tuzilmalari shahar muhitida yadroviy oilalarga (ota-ona va farzandlar) o'zgaradi, bu esa oilaviy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlarga ta'sir qiladi. Iqtisodiy o'sish va iste'mol madaniyatining rivojlanishi shaxsiy erkinlik, individualizm va iste'molga yo'naltirilgan turmush tarzi kabi yangi qadriyatlarning shakllanishiga turtki berishi mumkin. Bir tadqiqot (Manba [1]) madaniyatning iqtisodiyotga ta'siri mintaqaviy geterogenlik tufayli farq qilishini ko'rsatadi. Bu esa ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning madaniyatga ta'siri ham turli hududlarda turlicha bo'lishini anglatadi.

Masalan, rivojlanayotgan mamlakatlarda tez iqtisodiy o'sish an'anaviy qadriyatlarning tezda o'zgarishiga olib kelishi mumkin, rivojlangan mamlakatlarda esa madaniy o'zgarishlar sekinroq va murakkabroq bo'ladi.

Ish joylaridagi o'zgarishlar, xususan, qishloq xo'jaligidan sanoatga, keyinroq xizmat ko'rsatish va axborot texnologiyalariga o'tish, ish etikasi, bo'sh vaqtni o'tkazish madaniyati va gender rollarini ham o'zgartiradi.

Texnologik taraqqiyot madaniy o'zgarishlarning eng kuchli drayverlaridan biridir. Tarixan, texnologik yangiliklar jamiyatlarni tubdan o'zgartirgan. Masalan, ovchi-yig'uvchi jamiyatlardan dehqonchilik jamiyatlariga o'tish, yashash tarzini ko'chmanchilikdan o'troqlikka, kengaytirilgan oila tushunchasini jamoaviy yashashga olib kelgan. Sanoat inqilobi shaharsozlikni jadallashtirdi va oilaviy tuzilmalarni yadroviy shaklga o'zgartirdi (Manba [2]). Bugungi kunda postindustrial jamiyatlarda iqtisodiyot axborotni qayta ishlash va xizmat ko'rsatishga asoslangan bo'lib, bu jinsiy rollarning rivojlanishiga, ish va shaxsiy hayot muvozanatiga va globallashtiruvning kuchayishiga ta'sir ko'rsatmoqda. Simsiz qurilmalar kabi zamonaviy texnologiyalar biznes amaliyotlari va kundalik hayotni qayta shakllantirib, ijtimoiy o'zgarishlarni tushunish uchun fanlararo yondashuv zarurligini taqozo etadi (Manba [2]). Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ayniqsa madaniyatga katta ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy tarmoqlar, internet va global media ommaviy madaniyatni tarqatishga, boshqa madaniyatlar bilan o'zaro ta'sirni oshirishga va hatto yangi submadaniyatlarning shakllanishiga zamin yaratadi. Bu esa, bir tomondan, madaniy xilma-xillikni boyitishi mumkin bo'lsa, boshqa tomondan, mahalliy madaniyatlarning global ta'sirlar ostida assimilyatsiyasiga yoki yo'qolishiga sabab bo'lishi xavfini tug'diradi.

Rivojlanishning madaniy merosga ta'siri ikki tomonlama bo'lishi mumkin: u merosni saqlash va targ'ib qilish uchun imkoniyatlar yaratishi bilan birga, uning yo'qolishiga ham sabab bo'lishi mumkin. Iqtisodiy rivojlanish, infratuzilma loyihalari (masalan, yo'llar, binolar qurilishi) va urbanizatsiya ko'pincha moddiy madaniy meros ob'ektlariga tahdid soladi. Turizm sanoatining rivojlanishi ba'zi madaniy meros ob'ektlarini saqlash uchun moliyaviy resurslar yaratadi, ammo haddan tashqari turizm ularning shikastlanishiga va asl mohiyatini yo'qotishiga ham olib kelishi mumkin (Manba [1]). Nomoddiy madaniy meros, masalan, an'anaviy hunarmandchilik, folklori ijro etish, marosimlar va og'zaki an'analar, iqtisodiy va texnologik o'zgarishlar ta'sirida yo'qolish xavfi ostida bo'lishi mumkin. Yosh avlodning an'anaviy amaliyotlarga qiziqishi kamayishi, zamonaviy texnologiyalarning afzalliklari va turmush tarzining o'zgarishi sababli, bu merosning davomiyligi xavf ostida qolishi mumkin. Shunga qaramay, rivojlanish madaniy merosni saqlash uchun yangi vositalar va usullarni ham taklif etadi. Raqamlashtirish, ilg'or restavratsiya texnologiyalari va global axborot tarmoqlari nomoddiy va moddiy merosni hujjatlashtirish, saqlash va kengroq auditoriyaga yetkazish imkonini beradi. Shuningdek, hukumatlar va xalqaro tashkilotlar madaniy merosni saqlashga yo'naltirilgan siyosatlarni ishlab chiqib, uni rivojlanish strategiyalariga integratsiya qilishga harakat qilmoqda.

Madaniyatlar rivojlanishning tashqi ta'sirlariga passiv tarzda ta'sir qilish bilan cheklanib qolmay, balki o'ziga xos chidamlilik va moslashuvchanlikni ham namoyish etadi. Ba'zi madaniy qadriyatlar va amaliyotlar o'zgaruvchan sharoitlarga moslashib, yangi shakllarda mavjud bo'lishni davom ettiradi. Masalan, global musiqiy janrlar mahalliy madaniy unsurlar bilan uyg'unlashib, yangi gibril musiqiy shakllarni yaratadi. Yoki an'anaviy hunarmandchilik mahsulotlari zamonaviy talablarga mos ravishda qayta ishlanib, yangi bozorlar topishi mumkin. Bu madaniy moslashish jarayoni madaniyatning dinamik xususiyatidan dalolat beradi. Hukumatlar va xalqaro tashkilotlar rivojlanishning madaniy oqibatlarini boshqarishga qaratilgan turli siyosatlarni ishlab chiqmoqda.

Bularga madaniy xilma-xillikni himoya qilish, nomoddiy madaniy merosni asrash dasturlari, mahalliy jamoalarni rivojlanish jarayonlariga jalb qilish va madaniy ta'limni rag'batlantirish kabi chora-tadbirlar kiradi. Ushbu siyosatlar rivojlanishning nafaqat iqtisodiy, balki madaniy barqarorligini ham ta'minlashga qaratilgan bo'lib, insoniyatning umumiy farovonligini oshirishga hissa qo'shadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot keng ko'lamli adabiyotlar tahliliga asoslangan bo'lib, sifatli, tavsifiy va analitik yondashuvdan foydalaniladi. Maqolaning maqsadi rivojlanishning madaniyatga ta'siriga oid mavjud nazariyalar, tadqiqotlar va amaliyotlarni sintez qilish, bu boradagi asosiy tendentsiyalar va muammolarni aniqlashdan iborat. Empirik ma'lumotlarni yig'ish yoki statistik tahlil qilish o'rniga, mavzu bo'yicha nashr etilgan ilmiy maqolalar, kitoblar, hisobotlar va tadqiqot natijalari tanqidiy tahlil qilinadi. Jumladan, madaniyatning iqtisodiy taraqqiyotga ta'siri (Manba [1]) va texnologiyaning ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarga ta'siri (Manba [2]) haqidagi matnlardan olingan ma'lumotlar tahlilga kiritilgan. Shu tariqa, maqola rivojlanishning madaniyatga ko'rsatadigan ta'sirining murakkab mexanizmlarini tushunishga hissa qo'shishni maqsad qilgan.

Xulosa

Rivojlanish va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar dinamik, ikki tomonlama va chuqur murakkab xususiyatga ega. Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, texnologik yangiliklar va globallashtirish madaniy qadriyatlar, me'yorlar, oilaviy tuzilmalar va ijtimoiy amaliyotlarni qayta shakllantiradi.

Bu jarayonlar bir tomondan, yangi imkoniyatlar yaratib, madaniy boyliklarni oshirishi mumkin bo'lsa, ikkinchi tomondan, an'anaviy madaniyatlar va nomoddiy merosning yo'qolish xavfini keltirib chiqarishi mumkin. Madaniy merosning iqtisodiy qiymati, masalan, nomoddiy madaniy merosning innovatsiyalarni rag'batlantirishi va iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shishi kabi jihatlari (Manba [1]) rivojlanish siyosatini ishlab chiqishda madaniy omillarni hisobga olish muhimligini ko'rsatadi.

Tehnologik taraqqiyot esa jamiyatlarning tuzilishini, turmush tarzini va madaniy namoyon bo'lishlarini tubdan o'zgartiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi (Manba [2]).

Shu bilan birga, madaniyatlar o'zgarishlarga nisbatan ajoyib chidamlilik va moslashuvchanlikni namoyon etadi, yangi sharoitlarga moslashib, gibridd shakllar yaratadi. Ushbu murakkablikni hisobga olgan holda, barqaror rivojlanish siyosati madaniy xilma-xillikni himoya qilish, madaniy merosni saqlash va mahalliy jamoalarni rivojlanish jarayonlariga faol jalb etishga qaratilishi lozim. Kelajakdagi tadqiqotlar turli mintaqalardagi madaniy o'zgarishlarning o'ziga xos xususiyatlarini, rivojlanish siyosatining madaniy oqibatlarini chuqurroq o'rganishga va madaniy chidamlilikni mustahkamlashning samarali mexanizmlarini aniqlashga yo'naltirilishi mumkin.

Shuningdek, rivojlanish jarayonida madaniy omillarni hisobga olgan holda insonparvar iqtisodiyot modellarini yanada rivojlantirish muhim yo'nalish bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Escobar, A. (1995). Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World. – <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691001423/encountering-development>

2. UNESCO. (2017). Intangible Cultural Heritage, Creativity, and Economic Development. Report. – <https://ich.unesco.org/en/intangible-cultural-heritage-creativity-and-economic-development-01053>
3. Castells, M. (2001). The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society. –<https://global.oup.com/academic/product/the-internet-galaxy-9780199256721?cc=us&lang=en&>
4. Kong, L., & O'Connor, J. (Eds.). (2015). Urban Cultural Policy and Governance. – <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781315758882/urban-cultural-policy-governance-lily-kong-justin-oconnor>
5. Tomlinson, J. (1999). Globalization and Culture: Global-Local Flows and Divisions. – <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/G/bo3642398.html>